

על הספר

כתושב טבריה למעלה מ-50 שנים, מצאתי סימוכין רבים, לא רק לגדולי העם היהודי הקבורים בטבריה עיר הקודש, אלא גם לנשים גדולות בתולדות עמנו: קבר האמהות, ביריניקי המלכה, נכדתה של מרים החשמונאית והורדוס, רחל, אשת ר' עקיבא, ברוריה, אשת ר' מאיר בעל הנס, וכן דונה גרציה. משום קרבתה ההיסטורית לימינו אנו והיותה מנהיגה לאומית שנשכחה שנים רבות ומשום יוזמתה להקים מחדש את מדינת היהודים בארצם אחרי 1500 שנות גלות, החלטתי לחקור ולכתוב את עבודת המחקר שלי על דונה גרציה.

דונה גרציה (חנה נשיא) הייתה מנהיגה, חלוצת הציונות המדינית-מעשית והיוזמת הראשונה בהיסטוריה של העם היהודי שהבינה כי חזון קיבוץ גלויות צריך להתגשם רק בארצנו ההיסטורית ארץ ישראל, ולא בטריטוריה אחרת באירופה, בקפריסין או באוגנדה. לכן בחרה בטבריה. נראה שבחירתה הסתמכה על ידע עמוק ואמונה במסורות עתיקות של מורשת העם היהודי. לאחר חורבן בית שני, לפני 2000 שנים, כאשר הוקמה העיר טבריה, עברה אליה הסנהדרין ונשיא המדינה דאז ר' יהודה נשיאה. בעיר חובר ונחתם התלמוד הארץ ישראלי - הוא התלמוד הירושלמי, ובה חובר והומצא הניקוד העברי הקרוי הניקוד הַטְבְּרָנִי.

1500 שנה לפני תקופת הסולטאן סולימאן המפואר, בונה חומות ירושלים, הייתה טבריה מרכז רוחני לאומי לעם ישראל בכל תפוצותיו. ולימים הפכה לעיר קודש יחד עם צפת, ירושלים וחברון. על העיר נאמר שהיו הולכים אליה בשלושת הרגלים וממנה יצא משיח ישראל. דונה גרציה (חנה נשיא) ידעה את הפרטים האלה בבואה לסולטאן סולימאן המפואר. היא ביקשה ממנו את הזכות והרשות להקים בטבריה שבארץ ישראל מדינה לעם היהודי כאוטונומיה שתיתן לה על המקום החרב.

דמותה ופועלה של דונה גרציה מנדס-נשיא (1569-1510) לא זכו למקום ראוי במורשת העם היהודי ובתולדותיו וגם לא במחקר ההיסטורי, ונדמה שעד שנת 2000 פשוט נשכחה. דונה גרציה הייתה אשת עסקים עצמאית, מצליחה וממולחת, כפי שעולה מקריאה מעמיקה של החומרים המופְּרִים ומגילויים חדשים המוצגים בספר.

בסיכום המחקר מצטיירת אישה פרגמטית היודעת לשלב פוליטיקה והון בצד פעילות לאומית. בצעדה זה חורגת דונה גרציה מכל המוסכמות בימיה: היא מבקשת להקים בית לאומי למיעוט נרדף, מעזה "לעלות בחומה" ופועלת פעולות של ממש, שלא כרבים בדורה שנהו כעיוורים אחר "משיחים" כדוד הראובני ושלמה מולכו, שהשפעתם הייתה ניכרת, אך מעשים של ממש למען בני עמם לא עשו.

אין תמה שהגברת המהוללה הטביעה את חותמה על ההיסטוריה הכלכלית של המאה ה-16 ועל ההיסטוריה הלאומית של העם היהודי לדורותיו. "באותם ימים זכתה אומתנו לנדיבותה של אישה רחבת לב... היא הגברת המהוללה דונה גרסיה נשיאה שעל מעלותיה הרבות ומעשיה הנדיבים אפשר לחבר ספרי מופת לרוב כישרון ניהול עסקים מסחריים חובקי עולם".

אם כן, יש לתמוה מדוע מיעוט ההיסטוריונים לעסוק בדמותה עד שנות החמישים של המאה ה-20. יתרה מזאת, שמה של דונה גרציה לא נקשר עם חזון "שיבת ציון", ואין היא מופיעה בתודעתנו היהודית (והישראלית) כמי שהקדימה את הרצל ב-350 שנים. בחיבור זה לראשונה עולה סוגיה זו לדיון מעמיק במגוון היבטים.

דונה גרציה נולדה בליסבון למשפחת אנוסים ששורשיה בספרד, וכשהוטבלה לנצרות ניתן לה השם ביאטריצ'י די לונה. עושרה בא לה מנישואיה עם פרנסיסקו מנדס (1528), גם הוא בן למשפחת אנוסים מיוחסת מספרד. מנדס היה גדול סוחרי התבלינים באירופה ובעל זיכיון מטעם שליטי

פורטוגל. אחיו, דיאוגו, שנשא לאישה את בריאנדה, אחותה של דונה גרציה, הקים באנטוורפן את בנק מנדס, שברבות הימים הפך לבנק השני בגודלו באירופה. לאחר מות האחים פרנסיסקו ודיאוגו בהפרש של שש שנים זה מזה, קיבלה עליה דונה גרציה את השליטה בכל עסקי המשפחה.

הונה האגדי של דונה גרציה מופך ונזכר בכל המקורות העוסקים בה, אולם ממסמכים שנחשפים כאן לראשונה, שמקורם בארכיון הלאומי באיסטנבול, מתברר שלדונה גרציה היה (בחסות הסולטאן הטורקי) מונופול של ממש בכל רחבי האימפריה העות'מאנית הענקית שכללה את המדינות: איראן (פרס), עיראק, ירדן, סוריה לבנון, ארץ ישראל, מצרים, לוב, אלג'יריה, תוניסיה, חלק ממרוקו, בולגריה, יוון, מקדוניה, אלבניה, קרואטיה, סרביה, מונטנגרו, סלובניה, הרצגובינה, רומניה, הונגריה, חלק מאוסטריה ולבסוף טורקיה ביצוא ויבוא של ראקי (עֶרְק) ויין, ייצור חביות יין, מסחר בדונג, במינרלים ובמוצרים נוספים.

דונה גרציה היא אשת עסקים מצליחה בטריטוריה גברית לחלוטין: יוזמת, מפתחת, מארגנת ומנהלת בנחישות אימפריה כלכלית חוצת-גבולות בעולם החדש רב-התהפוכות של המאה ה-16. היא מיטיבה להשתלב בעולם העסקים ולהיות בת תחרות לבנק הפונג'רים, הבנק הגדול באירופה באותם ימים.

ואולם ההון העצום שירשה מבעלה ומנכסי הבנק שהופקדו בידיה גרם לקרע בינה ובין בריאנדה אחותה, שתבעה מחצית מרכוש המשפחה. המריבה הגיעה לשיאה בוונציה ובפרארה שבאיטליה ונודעה בכתובים בשם "ריב האחיות", ובשל כך נאלצה דונה גרציה לעקור מוונציה לפרארה, ושם חזרה ליהדותה בגלוי, השתלבה גם בעסקי הדפוס המשגשגים ונערכה להעברת המשפחה והעסקים לאיסטנבול, מקום מושבו של פטרונה, הסולטאן הטורקי סולימאן המפואר.

הסולטאן סולימאן המפואר (מתוך ויקיפדיה)

ב-1553 עזבה דונה גרציה את פרארה, ובדרכה לאיסטנבול עברה בראגוסה (לימים דוברובניק, קרואטיה), וגם שם הטביעה את חותמה. ב-1554 הגיעה דונה גרציה עם משפחתה לאיסטנבול, ושם התגוררה עד יום מותה ב-1569. בימי שבתה באיסטנבול ביקשה דונה גרציה להוציא פסק דין שיקבע סופית את חלוקת ההון המשפחתי שברשותה בין בני ביתה בהתאם לצוואות לחוק ולהלכה! בחינת פסקי הדין של גדולי חכמי הדור בעניין הירושה מאירות את קשרי דונה גרציה איתם ועם קהילות, קהלים, וראשי ישיבות, ומבהירות את עומק מעורבותה בחיי הקהילות היהודיות. חמישה גדולי הדור (ר' יוסף קארו והמב"ט, שניהם מצפת, הרשד"ם, אבן לב ור' יהושע צונצין – שלושתם מן המרחב שבין איסטנבול לסלוניקי) נדרשו לסוגיה ודנו בה, ומתשובותיהם מצטיירת במובהק וללא כל עמעום אשת עסקים רבת-עצמה וממולחת.

פן נוסף בפעילותה של דונה גרציה הוא התמיכה ביהודים והצלתם אחרי ימי השמד ובימי רדיפות האינקוויזיציה. בעקבות פרשת אנקונה (החרם על נמל האפיפיור במחאה על שרפתם בחיים - או טו דה פה- של 24 יהודים אנוסים) אשר זעזעה את העולם היהודי פונה דונה גרציה ומבקשת מן הסולטאן לחכור שטח בטבריה וסביבותיה כדי לכונן בארץ ישראל שבחסותו מקלט מדיני ליהודים –

יזמת טבריה. היו חוקרים שראו בזה מהלך עסקי - כלכלי. אבל המחקר המוגש כאן ומראה שדונה גרציה הצטיינה בקשריה ובהשפעתה בצד המדיני, מוציא מכלל אפשרות שהיה זה מהלך כלכלי בלבד. המחקר מראה שיזמת דונה גרציה לרכישת טבריה היא מהלך מדיני ולאומי.

עוד פרשה מרתקת לעצמה בחייה של דונה גרציה היא פרשת "חוב צרפת". בשנות חייה האחרונות, בשבתה באיסטנבול, תובעת דונה גרציה ממלך צרפת להחזיר לה חוב של 150 אלף דוקאט זהב, הון עתק. עניין החוב האגדי כבר נדון בעבר, ורוב המסמכים כבר היו בידי ההיסטוריון ד"ר יעקב הרוזן. אך המסקנות שהוסקו בעניין זה לא היו החלטיות. קטעי מידע שלוקטו וקובצו כאן מתוך ספרות השו"ת מלמדים שפרשה זו סבוכה ומורכבת הרבה מששיערו החוקרים עד כה. בסופו של דבר למרות פניות חוזרות ונשנות לא נפרע חלק ניכר מן החוב הענקי מעולם!

נראה שההון והממון היו עיקר עיסוקיה של דונה גרציה כנוצריה משנטלה את ירושת בעלה אחרי מותו. באותה עת חיה כנוצרייה ועסקה בפעילות כלכלית-פוליטית, ופעילותה לתמיכה באנוסים וביהודים התקיימה במחתרת. אבל משהסירה את המסכה הנוצרית באמונתה והצהירה בפרארה על יהדותה בגלוי והשתקעה מיד לאחר מכן באיסטנבול, אנו עדים לפעילות פוליטית מדינית לאומית ענפה.

בשנת 1569 נפטרה דונה גרציה במפתיע באיסטנבול, לאחר שכמעט הצליחה לממש את חזונה להקמת אוטונומיה יהודית בארץ ישראל. עשייתה הכלכלית והציבורית משקפת את תמונת העולם החדשה של תחילת המאה ה-16: תמורות כלכליות אדירות בעקבות גילוי אמריקה ופתיחת נתיבי סחר ימיים חדשים מצד אחד, והשבר הפוקד את היהודים בעקבות גירושם מספרד ב-1492 ומפורטוגל ב-1497 וב-1536 מצד שני.